

Труднощі організаційного характеру склали 40% відповідей респондентів, соціально-комунікативного – 20%, дидактико-методичного – 30%, мовленнєвого – 7%, матеріально-технічні труднощі – 13%.

Наше дослідження показало, що найбільш типовим для інклюзивного навчання на сьогодні є залучення до такої форми дітей зі зниженим слухом, які отримали спеціальну дошкільну підготовку, як правило приватним способом, а загальноосвітню дошкільну підготовку – у домашніх умовах та мноють чуючих батьків.

Дані, одержані в ході дослідження свідчать, що більшість учасників навчально-виховного процесу позитивно оцінює соціальний статус та комфортність перебування дітей з порушеннями слуху у школі, де забезпечена корекційна допомога та підготовлений педагогічний колектив до роботи у „змішаному” колективі. Така оцінка зберігається впродовж усіх років і не залежить від „стажу” навчання у „змішаному” колективі.

Література:

1. Выготский Л.С. Коллектив как фактор развития дефективного ребенка В 5 т. М.: Педагогика, 1983. Т.5. С.196-218.

2. Джордан Енн, Степовіч Паула. Система переконань і практична цільність канадських вчителів стосовно інклюзії учнів з особливими освітніми потребами у початкових класах загальноосвітніх шкіл – КУМД, - 2007, - 29 с.

3. Елен Р. Даніелс і Кей Стаффорд. Залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх класів. –Україна, Львів, Товариство „Надія”. -2000. – 256с.

УДК: 376-056.264:81'23

Рецензент
Засенко В.В.
доктор педагогічних наук

РЕКОМЕНДАЦІЇ БАТЬКАМ З ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ У РАНЬОМУ ВІЦІ

С.К.Зайка

В статті викладено рекомендації батькам з формування мовлення у дітей раннього віку з важкими формами приглухуватості і глухотою, простежені етапи формування мовлення у дітей з нормальним слухом та дітей з втратою слуху; розглянуто питання

кохлеарної імплантації як ефективного способу слухопротезування; розглянуто різні аспекти слухомовленнєвої технології, яка використовується при абілітації дітей з порушенням слухом; описано форми робіт, які можуть бути використані під час занять з дітьми.

Ключові слова: діти з порушеннями слуху, приглухуватість, глухота, формування мовлення.

В статтю изложено рекомендации родителям по формированию речи у детей раннего возраста с тяжелыми формами тугоухости и глухоты; прослежены этапы формирования речи у детей с нормальным слухом и детей с потерей слуха; рассмотрен вопрос о кохлеарной имплантации как эффективном способе слухопротезирования; рассмотрены различные аспекты слухоречевой технологии, которая используется при абилитации детей с нарушенным слухом; описаны формы работ, которые могут быть использованы во время занятий с детьми.

Ключевые слова: дети с нарушениями слуха, тугоухость, глухота, формирование речи.

The article includes recommendations to parents about the formation of speech in young children with severe hearing loss and deafness, traced the stages of formation of speech in children with normal hearing and children with hearing loss; addressed the issue of cochlear implantation as an effective way decisions of problems with the ear; various aspects of oral-aural technology which is used in habilitation of children with hearing impairments; described forms of work that can be used in the classroom with children.

Key words: children with hearing disorder, deaf, development speech.

Ефективна реабілітація дітей з тяжкими формами приглухуватості та глухоти є актуальною соціальною, медичною, педагогічною та технічною проблемою. Якість життя та рівень розвитку дитини залежать від стану та ефективності використання слуху. Сучасні високі технології, втілені в адаптивні цифрові слухові апарати та кохлеарні імпланти, дають можливість краще чути та спілкуватися в різних акустичних умовах. Однак розвиток слухового сприймання та формування мовлення у дітей з порушеним слухом залежить не тільки від правильно підбраного слухового пристрою, але й від правильно обраної методики організації педагогічної абілітації, яка враховує, чим протезовано дитину – слуховим апаратом чи кохлеарним імплантом.^[1,2,3, 4,5]

Часто батьки, дітям яких 2-3 роки, запитують, в якому віці потрібно починати займатися з дитиною, аби до школи сформувати граматично правильне оформлене зв'язне розгорнуте усне мовлення.

На це запитання можливо відповісти словами Емілії Іванівни Леонгард: «Ви вже спізналися на 2-3 роки...». Тому що раннє виявлення порушень слуху та протезування дитини слуховим апаратом або кохлеарною системою до 6-ти місяців дає хорошу основу для розвитку слухового сприймання та формування усного мовлення.

Дитина з моменту протезування виживається «сповонародженням» в царині слуху. Вона так само, як і дитина з нормою слуху, проходить всі етапи формування мовлення. Тому, якщо ми протезуємо дитину в 6 місяців, то через 2 роки слухового віку (до 2,5-3 років) вона надоганяє в своєму розвитку однопітк без порушень слуху за якістю мовлення та за формуванням всіх форм мислення – наочного та понятійного.

Виховання та навчання дітей з порушеним слухом, опанування ними усної мови як засобу спілкування можливо за умови роботи з дітьми батьків вдома, використовуючи рекомендації співробітників спеціалізованих центрів таких як, наприклад, Центр слухомовленнєвої реабілітації НВП «ВАБОС»).

Завдання сурдопедагога полягає не лише в тому, аби навчити дитину, але, в першу чергу – допомогти батькам правильно й адекватно обрати спосіб протезування слуху (тип та потужність слухового апарату залежно від ступеня втрати слуху, процесор «Ваґа» чи кохлеарна імплантація), а потім – допомогти членам родини оволодіти особливостями проведення корекційних вправ.

Практичний досвід показує, що батьки чудово справляються з роботою з розвитку слухового сприймання, однак відчувають труднощі при навчанні дитини правильної вимови. У дітей з порушеним слухом при вступі до школи спостерігаються значні порушення всіх аспектів самостійного усного мовлення:

- спотворення звукового складу слів;
- порушення граматичних зв'язків між словами;
- елементарність синтаксичного оформлення (переважають речення, що складаються з одного, двох, трьох слів);
- обмеженість словникового запасу (майже не використовуються слова, що мають узагальнююче або абстрактне значення);
- спостерігаються помилки в узгодженні та управлінні в синтаксичних структурах;
- ускладнене розуміння складних речень;
- великі труднощі викликає виділення причинно-наслідкових зв'язків у реченні.

Щоб уникнути цих дефектів мовлення, батьки мають знати, що формування усного мовлення потребує певної послідовності.

На початковому етапі ми формуємо у дитини умовно-рефлекторний зв'язок «слухаю-говорю». Треба навчити дитину, її слухову систему налаштовуватися і чути. У процесі розвитку слухового сприйняття буде формуватися відповідність предмета та його звукового образу. При цьому

відтворення почутого буде спочатку спонтанним, а вже потім – понятійним та усвідомленим.

Поступово темп відтворення почутих звуків буде змінюватися від уповільненого до швидкого, тому що у звичайній повсякденній мові звуки швидко змінюють один одного, щоб утворились слова, речення. Це вміння звичайно пов'язане з розвитком координації органів артикуляції, управлінням голосоутворення та дихальної системи.

У дитини з нормою слуху розвиток навичок вимови починається зі стадії гуління у віці 2-4 місяців, коли у неї формується координація дихання та коливання голосових складок. Дитина починає наслідувати інтонації та артикуляції дорослого. В 4-6 місяців у малюка розвивається лепет, а до року – з'являються перші слова. Формування вимови звуків рідної мови завершується до 5-6 років. Відомо, що у дитини з нормальним слухом зв'язки між різними центрами мозку, які забезпечують роботу дихальної і голосової систем, слуху та артикуляції в процесі мовлення, формуються в перші два роки життя.^[7]

У дітей з втратою слуху всі ці процеси порушуються. Лепет не розвивається, і до півтора року дитина замовкає, якщо її втрату слуху вчасно (до 6-8 місяців) не компенсували за допомогою слухових пристроїв. Якщо малюк своєчасно і адекватно втраті слуху протезований, то з цієї миті він починає проходити всі стадії формування мовлення:

- голосноподібні голосові реакції;
- окремі склади (*ма, ба, па*);
- низка складів (*ма-ма-ма, ба-ба-ба, па-па-па*);
- перші лепетні усічені слова;
- повні слова;
- прості фрази.

В подальшому процес формування мовлення відбувається у міру накопичення пасивного словника і знань про граматику, розвитку уявлень про різні предмети та явища, а також розвитку вимовних навичок.

З наведеного нижче випадку переконливо видно, що головна роль у формуванні слухового сприйняття і мовлення належить родині, яка виконує рекомендації свого сурдопедагога та фахівця, що супроводжує слуховий пристрій.

(Лариса К., 5 років, після імплантації 2р. 4міс.)

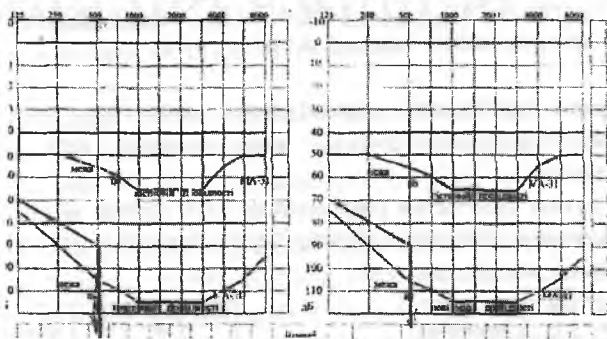
Дівчинка 2005 року народження; обидва батьки – глухі з народження; батько спілкується тільки жестовою мовою, мама оволоділа мовою, але мова

аритмічна, темп вимови – швидкий, тому сприймати і розуміти її звернену мову буває важко; в 10 місяців дитину протезували за допомогою надпотужних слухових апаратів «Bernafon» на обидва вуха; в 2,5 роки Лариса могла сказати тільки “мама”, “баба”, “би-би” і її бабуся зрозуміла, що таким темпом дитина мовленням не оволодіє, тому що батьки не займаються розвитком її слухового сприймання, мовлення та вимови.

20 травня 2008 року Лариса була імплантована кохлеарною системою «Freedom.»(Cochlear).

23 червня 2008 року відбулася активація мовного процесора.

Аудиограма до імплантації:

Абілітацією Лариси почала займатися бабуся. Вона виконувала всі рекомендації фахівців нашого Центру.

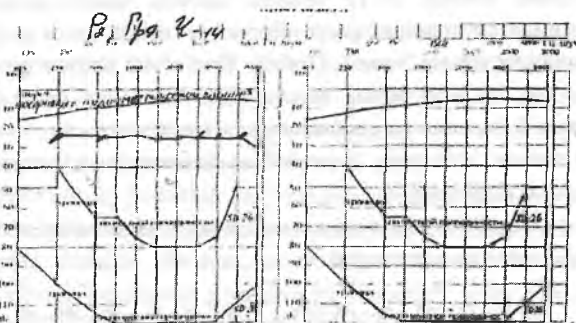
Сурдопедагог склав індивідуальний план розвитку слухового сприймання і мовлення дитини, узгодив його з батьками дитини.

Лариса регулярно відвідувала сесії, на яких відбувалися налаштування процесора та корекційні заняття з сурдопедагогом.

Вдома виконувалися всі домашні завдання. Бабуся забезпечила мовне оточення, стежила, аби мама не спілкувалася з Ларисою жестами, а тільки за допомогою мови.

Через 2 місяці, завдяки спільній злагодженій роботі сурдопедагога та спеціаліста з налаштування мовних процесорів, процесор було налаштований майже оптимально.

Аудиограма дівчинки з процесором у вільному звуковому полі відповідала

1-му ступеню приглухуватості і виглядала так:

Для оцінки правильності налаштування процесора виконувався фонематичний тест “А-М-С-У-Ш-І”, який охоплює весь діапазон мовленнєвих звуків.

Спочатку дитині було легше розрізнити на слух голосні звуки, різні за частотним діапазоном. Вже через півроку Лариса розрізняла всі приголосні звуки – ізольовано та у складах.

	55-60 дБ	70-75 дБ	примечание
А	+	+	ММ
М			СШШШ
С			У
У	+	+	
Ш			
И	+	+	

09.07.2008

	55-60 дБ	70-75 дБ	примечание
А	+	+	ММ
М	+	+	СШШШ
С	+	+	У
У	+	+	
Ш	+	+	
И	+	+	

10.12.2008

На сьогодні:

- дівчинка розуміє звернену мову, самостійно відповідає на запитання;
- в самостійній мові використовує прикметники, займенники, прислівники;
- Лариса володіє граматичними категоріями роду, числа, відмінка;
- за допомогою питань дорослого вона може описати малюнок;
- на слух сприймає, розрізняє слова, речення, тексти відповідно до свого віку;
- спонтанно у мові з'являються нові слова;
- слухова пам'ять, мислення, увага розвиваються відповідно її віку;
- дівчинка напам'ять розповідає вірші, співає пісні;

- Лариса відвідує масовий дитячий садок.

Слід відзначити, що, незважаючи на всі успіхи, монауральне протезування має свої недоліки:

- Лариса не чітко локалізує джерело звуку;
- у шумі складно сприймати звернену мову.

Тому родина приймає рішення імплантувати також інше вухо. Операція відбулася 15.11.2010 року.

Спостерігаючи успіхи своєї доньки, мама Лариси (1982 р.н.) також прийняла рішення зробити собі кохлеарну імплантацію. Операція відбулася 17.05.2010 року.

Таким чином необхідно відзначити, що в цьому випадку правильно організована абілітація дочки після кохлеарної імплантації послужила поштовхом для зміни життя і її глухих батьків.

Мета абілітації дитини раннього дошкільного віку після кохлеарної імплантації – розвиток вміння розуміти мовлення, спілкуватися за допомогою мови на рівні, наближеному до рівня дитини з нормальним слухом.

Дитина з кохлеарним імплантом дуже швидко зможе чути найтихіші звуки, в тому числі, і шепіт. Але між здатністю чути і здатністю розуміти почуте існує величезна дистанція і будуть потрібні роки для того, аби навчити дитину з кохлеарним імплантом розуміти мовлення і спілкуватися так само, як її однолітки з нормальним слухом. І навчитися цього вона зможе, лише за умови якщо батьки будуть займатися з дитиною, і їм буде допомагати сурдопедагог. Ці рекомендації були враховані родиною Лариси, тому дівчинка нині перебуває в середовищі чуючих людей.

Дитина повинна постійно перебувати в мовному середовищі. Мама повинна все промовляти малюкові, повторюючи опорні слова до трьох – п'яти разів, при цьому модулюючи фрази (*Це лялька. Лялька велика. Лялька велика, красива. Ляльку звать Мама.*).

Використовуючи дидактичні ігри, які викликають інтерес до навчання, батьки стимулюють появу голосових вокалізацій і мовних звуків у слухопротезованого малюка. У цих вправах необхідно дотримуватися черговості: дорослий – дитина, роблячи паузу для відповіді дитини. Вислouchувати всі її голосові і артикуляційні наслідування, хвалити її за самостійно промовлений звук. Під час гри, привертаючи увагу дитини до іграшки чи картинки, дорослий повинен сам відчувати живий інтерес до

цього предмету, при цьому висловлюючи своє емоційне ставлення до нього і називаючи цей предмет кілька разів.

Під час домашніх занять з дитиною ми рекомендуємо батькам використовувати комп'ютерну корекційно-навчальну програму «Живий звук», яка має у складі 12 модулів.^[13] Ця програма ефективно впливає на розвиток слухового сприймання і когнітивних навичок, а також стимулює формування мовлення дитини. За допомогою цієї програми можна систематизувати навчальний матеріал, який використовується при роботі з дитиною, спостерігати динаміку розвитку слуху і мовлення, а графічна візуалізація, яка є в цій програмі, допомагає працювати над силою голосу, над тривалістю і злитністю вимови, над ритміко-інтонаційною стороною мовлення, над фразовим мовленням, а також допомагає розвивати у дітей здатність до аналізу і синтезу абстрактних графічних зображень.^[13,14]

Інтонаційно-емоційний бік мовлення батьків – основа «викликання» мовленнєвих звуків у дитини. Коли у малюка горе, радість, здивування, ми повинні навчити його супроводжувати свої емоції не лише виразом обличчя, але і голосом.

Всі свої дії і дії малюка, які відбуваються навколо якоїсь події, дорослі мають коментувати. Перш, ніж щось зробити, треба кілька разів назвати цю дію. Наприклад:

- *Ми будемо з тобою зараз купатися. Таня буде купатися. Куп-куп-куп.* Потім зробити паузу, щоб малюк міг спробувати повторити почуті слова.

- коли дитина одягається або роздягається – промовляйте назву одягу повільним, трохи співучим голосом: *О-ось майка. О-ось кофта.*

- працюючи над розвитком дрібної моторики, нанизуючи намистини на нитку, промовляйте виконувану дію «*взяв*», «*надів*», «*поклав*».

- кидаючи камінці у калюжу синхронно з малюком вимовляєте певне слово - наприклад «*бух!*». Спробуйте, щоб малюк вимовляв це сам.

- гуляючи на вулиці, у парку, звертайте увагу дитини на всі події, що відбуваються навколо: «*Дивися, машина їде. Бі-бі.*» «*Ось стоїть мотоцикл. Дир-дир-дир.*» «*Там біжить собака.*» «*На дереві ростуть листочки. Коли є вітер - вони шумлять.*»

Намагайтеся протягом всього часу, коли дитина не спить, постійно з нею спілкуватися, спонукати її до діалогу.

Будь-який предмет у повсякденному житті стане захоплюючим навчальним матеріалом:

- банки та пляшки з-під соку, кришки і все, придатне для відкривання-закривання, допоможуть розвивати уявлення про форму;

- хлібниця з хлібними виробами, кошик для білизни з білизною – формувати поняття про речі;

- чашки, ложки, тарілки різних розмірів допоможуть підбирати пари, сортувати по групах;

- дзеркало – допоможе вивчати відображення, розвивати уявлення про себе;

- шарпетки, рукавиці, сукні – вивчаємо одяг, сортуємо його за розміром, визначаємо його приналежність (чий?);

- одяг допоможе опанувати дієслівну лексику: «*вдягати*», «*знімати*», «*штібати*», «*розстібати*»; розвиває дрібну моторику: застібання гудзиків, блискавок, кнопок, зав'язування шнурків;

- гудзики допоможуть опанувати поняттями «один – багато», порядковою лічбою;

- журнальні малюнки предметів допоможуть навчитися класифікувати, описувати узагальнюючі поняття: «*Фрукти*», «*Посуд*», «*Транспорт*»;

- журнальні малюнки з ситуаціями – розмовляємо про думки і відчуття (Хто?, Що намальовано?, Що роблять?, Скільки?, Де це відбувається?, Що сталося?)

- серії малюнків у журналах допоможуть навчити визначати послідовність подій;

- зображення меблів допоможуть визначати геометричну форму і співвідносити її з певною річчю (*квадрат* – вікно, стіл; *коло* – кругла ручка дверей, тарілка; *прямокутник* – холодильник, двері);

- клаптики матерії допоможуть вивчити ознаки предметів, розрізняти структуру тканини по виду і на дотик (шорстка, гладка, пухнаста, еластична...), при цьому ми можемо її розрізати, підбирати за кольором, за малюнком, за розміром, за структурою.

В ігровій формі, використовуючи навколишні предмети і життєві ситуації, ми створюємо умови для формування природного зв'язного мовлення дитини.

Спілкування батьків з дитиною має бути спонтанним, природним. Воно не має за мету заучування слів, фраз. Підсумком цього спілкування є розуміння тієї ситуації, в якій перебуває дитина, а повторення цих життєвих ситуацій веде до формування мовлення.

Для навчання найефективніший час, коли дитина проявляє інтерес і увагу до заняття, коли вона зацікавлена у спілкуванні з ким-небудь. Кожна дія має

приносити дитині задоволення, у дитини не повинно бути тиску, натиску. Якщо щось не подобається дитині – не робіть цього.

Дозвольте дитині грати вільніше, пізнавати, експериментувати самостійно. Беріть участь у грі разом з нею. Однак ваша участь не повинна бути домінуючою.

Постійно допомагайте дитині опанувати мовлення в природних ситуаціях: під час ігор, прогулянок у дворі, у парку, в лісі, на озері – постійно стимулюйте мовну активність дитини зрозумілими для неї словами і діями. Показуйте їй моделі тих дій, яких хочете навчити, а потім дайте дитині можливість повторити їх.

Шукайте ті ситуації, предмети і вправи, які викликають у неї інтерес. Перейдіть до іншого вправи, якщо помітили, що дитині попередня вже набридла. 2-3 захоплюючих бесіди краще, ніж 20 хвилин докучливої розмови.

Усі життєві ситуації повторюються: годування, купання, прогулянка, лікування. І всі вони супроводжуються одними й тими ж словами. Повторення ситуацій і слів дозволяє дитині вловити зв'язок між словом і предметом, словом і дією. Батьки повинні розуміти, що кращі умови для запам'ятовування і промовляння слів адекватно ситуації – це дії з предметами, що відбуваються в буденному житті.

Щоб дитина запам'ятала слово, вона повинна його розуміти. Потім – спробувати його вимовити, наслідуючи вимову дорослого. Батьки, повторюючи сказане дитиною слово, дають їй ще раз послухати правильний варіант цього слова, таким чином наближаючи дитину до нормального звучання цього слова. Ця методика навчання мовлення підходить як для дітей з нормальним слухом, так і для дітей з втратою слуху (адекватно слухопротезованих). Дитині з втратою слуху потрібно для запам'ятовування більше часу і зусиль, а звернена мова батьків повинна бути більш повільною і виразною; ключові слова, фрази повинні виділятися інтонацією і повторюватися, з використанням модуляції речень.

Усі життєві ситуації, які сприяють формуванню мови, І.В. Корольова розподілила на чотири групи ^[3]:

- турбота про дитину: купання, умивання, прогулянки, відвідування гостей, догляд під час хвороби;

- справи батьків: прибирання квартири, приготування їжі, миття посуду, прання білизни, шиття, штопання, відвідування магазину, прополювання грядок;

- ініціативи дитини: бесіди з батьками, дії дитини (на що дивиться, чого торкається, що пробує, з чим грає, що її цікавить), випадкові падіння, удари;

- діяльність дитини під керівництвом батьків: читання книг, перегляд зображень, журналів, малюнків, що відображають дії, сортування малюнків і предметів за певними ознаками (розміром, формою, кольором, призначенням, приналежністю), розвиток дрібної і великої моторики.

Технологія навчання дітей з порушенням слухом на основі звичайних життєвих ситуацій і дій називається слухомовленневою. В її основі лежить принцип «Слухаю – Думаю – Кажу»^[15]. Вона допомагає уникнути помилування дітей стандартними завченими фразами, які вони часто не розуміють, не можуть запам'ятати і використовувати в самостійній мові.

Ця технологія передбачає індивідуальний підхід до педагогічної абілітації для кожної дитини, враховуючи її вік, спосіб слухопротезування, наявність додаткових порушень у розвитку дитини. Ключову роль у її реалізації відіграють батьки.

Співробітники Центру слухомовленневої реабілітації успішно використовують слухомовленневу технологію у навчанні дітей, протезованих слуховими апаратами, системою кісткового звукопроведення «Baha», системами кохлеарної імплантації для формування у них природного, зв'язного, емоційного мовлення, яке дає можливість відвідувати масові дитячі сади, навчатися в загальноосвітній школі, піднімає якість життя дитини на новий рівень і відкриває перед нею такі ж можливості, як і у її однолітків з нормальним слухом.

Література:

1. Мороз Б.С. Бинауральный слух и бинауральное слухопротезирование. Киев, 2008..
2. Королева И.В. Кохлеарная имплантация глухих детей и взрослых. СПб: Каро, 2009
3. Корсунская Б.Д. Воспитание глухого дошкольника в семье. – М: Педагогика, 1970. – 192с.
4. Куприянова Н.Б., Федосеева Т.Н. Игры и занятия с детьми до 3 лет. – Л: Медицина, 1974. – 222с.
5. Леонгард Э.И., Самсонова Е.Г. Развитие речи детей с нарушенным слухом в семье. М: Просвещение, 1991. – 319с.
6. Лисина М.И., Проблемы онтогенеза общения. М: Педагогика, 1986. – 144с.

7. Михайленко Н.Я., Короткоца Н.А. Как играть с ребенком. М: Педагогика, 1990. – 156с.
8. Разенкова Ю.А. Игры с детьми младенческого возраста. М: Школьная пресса, 2003. – 156с.
9. Рау Е.Ф. О работе с детьми раннего возраста, имеющими недостатки слуха и речи. М: Учпедгиз, 1950. – 150с.
10. Шматко Н.Д., Пельмская Т.В. Если малыш не слышит... М: Просвещение, 1995. – 128с; 2003 – 208с
11. Мороз Б.С., Овсяник В.П., Луцко Е.В. Коррекционные технологии в слухопротезировании, 2005
12. Слухомовленневий тренажер «Живий звук». Київ – 2010
13. Мороз Б.С., Овсяник В.П., Новейшие технологии бинаурального слухопротезирования. Киев – 2009.
14. Мороз Б.С., Овсяник В.П., Луцько К.В., Корекційні технології у слухопротезуванні дітей. Київ.

УДК 376 433 016

Рецензент
Мерсіянова Г.М.
 кандидат педагогічних наук
 старший науковий співробітник

ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ, ЯК ЗАСОБУ УПРАВЛІННЯ ПРАКТИЧНИМИ ДІЯМИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

А.Р. Ібрагімова

Стаття містить основні положення та результати дослідження з питання щодо формування у розумово відсталих школярів, початкової ланки, умінь користуватися наочними засобами в процесі виконання практичних завдань, на уроках трудового навчання.

***Ключові слова:** розумово відсталі школярі, наочні засоби, трудове навчання, загальнотрудова уміння, управління практичною діяльністю.*

В статье представлены основные положения и результаты исследования проблемы формирования у умственно отсталых школьников, начального обучения, умений пользоваться наглядными средствами при выполнении практических заданий, на уроках трудового обучения.

***Ключевые слова.** умственно отсталые школьники, наглядных средства, трудовое обучение, общетрудовые умения, управление практической деятельностью.*